

ญี่ปุ่นในศิลปกรรมไทยโบราณภาพสะท้อนการเรียนรู้โลกของสังคมไทย ในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

Japanism in Traditional Thai Art: The Reflection of Global Learning
in Thai Society during the Ayuthaya and Early Bangkok Period.

วราภรณ์ วิชญรัฐ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจร่องรอยความสัมพันธ์ระหว่างไทยและญี่ปุ่นที่ปรากฏในศิลปกรรมบางประการ ได้แก่ ในสมุดภาพโบราณ ภาพพิมพ์ไม้ จิตรกรรมฝาผนัง และบางส่วนของสถาปัตยกรรม ซึ่งอาจใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างไทยและญี่ปุ่นตั้งแต่ครั้งอดีตได้ และสามารถสะท้อนสังคมไทยถึงการเรียนรู้โลกภายนอกในช่วงเวลาที่ศิลปกรรมเหล่านั้นได้รับการสร้างขึ้น วิธีการวิจัยใช้วิธีทางประวัติศาสตร์ศิลปะด้วยการสำรวจเอกสารและแหล่งที่มีศิลปกรรมได้แก่ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมุดภาพกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (สมุดภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม พระนครศรีอยุธยา) แหล่งจิตรกรรมฝาผนังในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและวัดบางขุนเทียนนอกและนำมาวิเคราะห์

จากการสำรวจพบว่าในแหล่งที่ศึกษามีความเกี่ยวข้องกับความเป็ญี่ปุ่นในประเด็นต่างๆ ได้แก่ ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์มีการสร้างเชิงชาย (ปลายสุดของเครื่องบนหรือหลังคา) เทียบได้กับเชิงชายในอาคารแบบญี่ปุ่น การปรากฏรูปชาวญี่ปุ่นซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นกองทหารอาสาญี่ปุ่นในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม วาดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และในขณะเดียวกันในประเทศญี่ปุ่น ก็มีการบันทึกรูปเรือสยามและชาวสยาม รูปชาวต่างชาติสิบสองภาษาในศาลารายวัดพระเชตุพนฯ พร้อมโคลงภาพอธิบายลักษณะของชาวญี่ปุ่น และที่บานหน้าต่างวัดบางขุนเทียนนอกที่เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ก็ปรากฏรูปชาวญี่ปุ่นเช่นกันซึ่งอาจมีความสัมพันธ์ด้านรูปแบบกับรูปสิบสองภาษาที่วัดพระเชตุพนฯ จิตรกรรมทั้งสองแห่งนี้มีการกำหนดอายุโดยนักประวัติศาสตร์ศิลปะว่าควรวาดขึ้น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ราวรัชกาลที่ 3

จากหลักฐานเหล่านี้ สามารถวิเคราะห์ได้สองประการคือ ประการแรกอาจกล่าวได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมสยามและญี่ปุ่นตั้งแต่ครั้งโบราณในแง่มุมต่างๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางการค้า บทบาททางการเมืองของชาวญี่ปุ่นในไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งสะท้อนออกมาในศิลปกรรม ประการที่สองจิตรกรรมฝาผนังรูปชาวญี่ปุ่นยังสามารถสะท้อนสภาวะการณ์ในสังคมไทยในขณะที่วาดได้แก่การปรับตัวเพื่อเรียนรู้โลกภายนอกนั้นคือการทำความรู้จักกับชาวต่างชาติถึงลักษณะการแต่งกายและบุคลิกลักษณะที่สำคัญของชาวต่างชาติที่ปรากฏเป็นภาพให้ผู้คนได้รู้เห็นและทำความเข้าใจ เนื่องจากสังคมไทยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้นกำลังเปิดสู่โลกภายนอก ความรู้ในเรื่องต่างๆ เป็นความจำเป็นและเกิดการกระจายความรู้สู่คนทั่วไปด้วยการใช้ศิลปะ ซึ่งการเรียนรู้โลกภายนอกนี้ก็มี “ญี่ปุ่น” มาปรากฏในศิลปกรรมไทยเช่นกัน

คำสำคัญ จิตรกรรมฝาผนัง, วัดยม, ภาพญี่ปุ่น, ต้นรัตนโกสินทร์

Abstract

This article has an aim to study traces of the relations with Japan which appeared in traditional Thai art, traditional pictorial books, mural paintings, and part of architecture. These traces might be used to explain the Thai-Japanese relations through art in the past and could be reflected in the Thai society's learning perceptions of the outside world in the time that the art was created. The research methodology in art history was utilized here by means of surveying sites and sources of art, Buddhai Sawan Throne Hall in Bangkok National Museum, the pictorial book of the royal procession in the reign of King Narai (the picture book of mural paintings at Wat Yom in Ayutthaya), and mural paintings at Wat Phra Chetuphon Wimonmangkhalaram (Wat Po) and Wat Bangkhuntien Nok. Its age was then determined and compared with documents, and analyzed.

The survey shows that from sites and sources of art, there were relations with Japan in various aspects. At Buddhai Sawan Throne Hall, its eaves (edges of a roof) could be compared with eaves of the Japanese-style buildings. It might be the creativity of the Front Palace's craftsmen who were praised for their skills and avant-garde thinking at that time. The Japanese men who were assumed the Japanese militia appeared on the mural painting at Wat Yom as part of the royal land procession in the reign of King Narai in the Ayutthaya period. Nowadays, it faded away but was copied into the pictorial book. People from 12 foreign lands (12 languages) were painted at small pavilions around the temple ground at Wat Phra Chetuphon, together with poems and pictures describing a character of the Japanese man. Pictures of the Japanese men were also appeared at window panels at Wat Bangkhuntien Nok in Jomthong area, Bangkok. These pictures might be related to pictures of people from 12 foreign lands (12 languages) at Wat Phra Chetuphon. The art's age from both sites was determined by art historians that it should be created in the early Bangkok period.

From this evidence, it could be analyzed for 2 points. Firstly, there were relations between the kingdom of Siam and Japan since the past in various aspects, trade relations, political roles of the Japanese people in the kingdom of Siam which became historical evidence in the form of art, and art inspiration for each other. Secondly, the mural paintings of the Japanese people also reflected conditions of the Thai society at that time of the art's creation. It was an adaptation to learn and perceive the outside world, to have acquaintance with people from other lands for their costume and noticeable personality characters and create the art in order that people could learn and understand it because in the early Ratanakosin period, the Thai society was about to contact with the outside world and form relations with foreigners in different dimensions. This was consistent in the Thai society's currents of learning and perceiving the outside world. Therefore, knowledge of different things was essential and promulgated to ordinary people by means of the art.

Key words : Mural Painting, Wat Yom, Japanese Images, Ratanakosin Period.

บทนำ

ไทยและญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ มานานถึงกว่า 600 ปี หลักฐานที่เก่าที่สุดเขียนไว้ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์เกาหลี” (โครยอชี-ประวัติศาสตร์ราชวงศ์โครยอ) ว่าใน พ.ศ.1931 ทูตจากสยามเดินทางไปยังญี่ปุ่น และอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 1 ปีการค้าหลังจากนั้นก็กระทำผ่านอาณาจักรริวกิวซึ่งเป็นอาณาจักรอิสระตั้งอยู่ที่เกาะโอกินาวา ช่วงเวลาหลังจากนั้นจึงมีสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างทางการญี่ปุ่นและกรุงศรีอยุธยา (ฟูจิตะ เรอิโอะ, 2554, 239) ซึ่งมีหลักฐานปรากฏทั้งในเอกสารและโบราณวัตถุต่างๆ ทั้งวัฒนธรรมบางประการยังได้ส่งผ่านซึ่งกันและกัน ได้แก่ การต้มเหล้าอะวาโมริซึ่งมีวิธีการทำคล้ายกับเหล้าขาวของไทย ซึ่งนิยมใช้ข้าวไทยเป็นวัตถุดิบ (ปิยดา ชลวร, 2554, 28) หรือความนิยมในภาชนะสังคโลก โดยเฉพาะถ้วยชาที่ทางญี่ปุ่นให้ความสนใจและไปประกอบพิธีชงชาตั้งแต่ช่วงต้นของสมัยเอโดะซึ่งตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาของไทย (ข้อมูลจากหมู่บ้านญี่ปุ่น พระนครศรีอยุธยา)

นอกจากในเรื่องการค้า ยังปรากฏชุมชนญี่ปุ่นที่เข้ามาพำนักในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่เข้ารับนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่ได้ลี้ภัยการเบียดเบียนศาสนาของทางการญี่ปุ่นเข้ามาพำนักในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏบันทึกของ แอนโทนิโอ คาร์ทุม กล่าวว่าได้ประกอบพิธีศีลมหาสนิทแก่ชาวญี่ปุ่นที่เข้ารับที่อยุธยาถึง 400 คน เมื่อ พ.ศ. 2170 (อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, 2544, 7-49) ซึ่งจำนวนชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาพำนักอาจจะมากกว่าที่ระบุไว้นี้ นอกจากนี้ยังมีผู้ทำการค้าหรือนักแสวงโชคที่เข้ามาเป็นพ่อค้าคนกลางทางการค้า จนกระทั่งตั้งรกรากทำกิน ที่กรุงศรีอยุธยาก็คงมีอยู่จำนวนไม่น้อย

ชุมชนญี่ปุ่นที่ตั้งอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้นยังมีกลุ่มที่สำคัญได้แก่ กลุ่มที่เป็น โรนิน หรือซามูไรไร้นาย กลุ่มนี้ต้องลี้ภัยออกจากญี่ปุ่นและหลบหนีมายังกรุงศรีอยุธยา และต่อมาได้กลายเป็นทหารอาสาญี่ปุ่น รับราชการในราชสำนักมีตำแหน่งแห่งที่ในสยามต่อไป

ดังนั้น กลุ่มชาวญี่ปุ่นในหมู่บ้านญี่ปุ่นที่กรุงศรีอยุธยาจึงประกอบด้วยคนหลากหลายประเภท และคงมีคนเข้ามาเพิ่มเรื่อยๆ ในเอกสารจีน โดย จางเซ่ ที่เขียนขึ้นเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 22 กล่าวว่ามิชุมชนชาวญี่ปุ่นเกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงศรีอยุธยา และมีบ้านเรือนตั้งอยู่ย่นับร้อยๆ หลัง และผู้คนที่นี่คงมีอยู่ประมาณ 1000-1500 คนและมีอาชีพรับจ้างต่างๆ ในคลังสินค้าของฮอลันดาซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลกันนัก (อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, 2544, 7-49)

ในกฎหมายตราสามดวงได้ปรากฏชื่อกรมอาสาญี่ปุ่นซึ่งรับราชการในราชสำนักไทย โดยมีการระบุตำแหน่งในทำเนียบในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ซึ่งอยู่ในกฎหมายตราสามดวงซึ่งรวบรวมและชำระกฎหมายเก่าแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้ปรากฏกรมอาสาญี่ปุ่น ไว้ว่ามี “พระเสนาภูมิจำกรมอาสาญี่ปุ่น ศักดินา 1000 ขุนสุระสงครามปลัดกรม นา 600 หมื่นไชยสุระ สมุหบาญชี นา 500 ขุนในกรม นา 300 หมื่นในกรม นา 200” (กฎหมายตราสามดวง, 2521) ซึ่งการระบุว่ามีกรมอาสาญี่ปุ่นก็ควรจะเกิดขึ้นภายหลังการเข้ามาพำนักของชุมชนญี่ปุ่นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

การค้าและความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการซึ่งได้เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ.2149 เมื่อโชกุนเอียสุมิอักษรสาสันมาถวายพระเจ้ากรุงสยาม เพื่อทูลขอปิ่นใหญ่และไม้หอม (จินดา สหกิจ, หลวง(ละม้าย ธนะศรี), 2506, 1) นำมาซึ่งการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ในด้านต่างๆ อาทิ สินค้าที่เป็นที่ต้องการของกรุงศรีอยุธยาได้แก่เสื้อผ้าแพรพรรณ ดาบญี่ปุ่นซึ่งได้กลายเป็นเครื่องยศหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์สำหรับพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์มาจนสมัยรัตนโกสินทร์ ถ้วยชาจากสยามและเหล้า เนื่องจากการปิดประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2176 แต่ก็ยังมีเรือจากสยามเดินทางไปนางาซากิและทำการค้านอกเหนือจากที่กระทำผ่านฮอลันดาหลังการที่ญี่ปุ่นปิดประเทศ

ส่วนความสัมพันธ์ในด้านศิลปะพบว่ามีไม่มากนักแม้จะมีการค้าและความสัมพันธ์ทางการทูตต่อกัน แต่ในด้านศิลปะที่มีการถ่ายทอดระหว่างกันหรือมีการบันทึกในแง่ศิลปะนั้นเท่าที่ยังหลงเหลือหลักฐานพบว่ามีอยู่จำนวนหนึ่งทั้งของทางไทยและญี่ปุ่น ได้แก่ ศิลปวัตถุหลายประเภท และการบันทึกระหว่างกันในรูปแบบต่างๆ

ความสัมพันธ์ด้านศิลปะในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

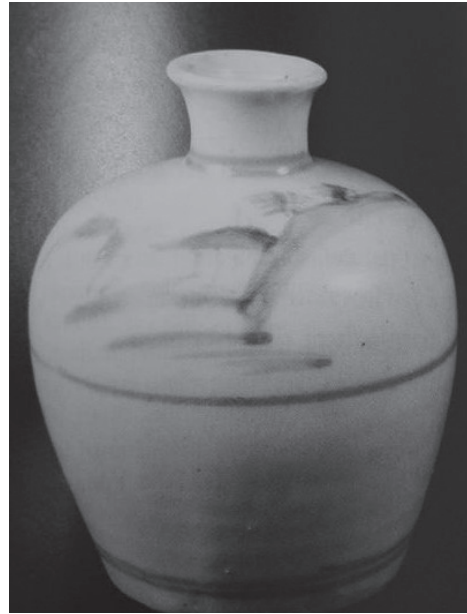
ในการศึกษาที่ผ่านมาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างญี่ปุ่นและกรุงศรีอยุธยา หลักฐานความสัมพันธ์ดังกล่าวที่ยังหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ภาพเขียน เช่น โถ ถ้วยลายคราม ซึ่งสามารถแยกแยะได้ว่ามีลักษณะเป็นศิลปะญี่ปุ่น ส่วนที่เป็นวัตถุไม่คงทน เช่น ไม้ หรือเสื้อผ้าแพรพรรณย่อมสูญหายไปตามกาลเวลา โบราณวัตถุที่ยังหลงเหลือซึ่งพบทั้งในญี่ปุ่นและไทยนอกจากภาพเขียนที่กล่าวมาอันสืบเนื่องด้วยการค้าขายก็ยังมีที่ปรากฏในรูปลักษณะอื่น ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนัง ที่ วัดยม พระนครศรีอยุธยา เครื่องลายครามแบบญี่ปุ่นที่พบในอยุธยา และจังหวัดสุราษฎร์ธานีที่วัดเวียง ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นสินค้าที่ส่งเข้ามาขายหรือบรรดาคนเรือได้นำติดตัวมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

นอกจากเรื่องทางการค้า ยังปรากฏความสัมพันธ์ในแง่ศิลปะ ในบันทึกของบาทหลวงคาร์ล บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2230 สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ “จิตรกรญี่ปุ่น” ไว้ดังนี้

“...โรงสวดนี้ซึ่งอยู่ที่เมืองละโว้กำลังสร้างใกล้จะเสร็จอยู่แล้ว...ตั้งแต่หลังคาโรงสวดลงมาถึงพื้นฐานชั้นล่างก็เห็นแต่ทองคำและการทาสีไว้ทั้งสิ้น ภาพวาดอันแสดงต่อเนื่องกัน โดยลำดับถึงรหัสต่างๆ ของพระคัมภีร์ มีทั้งฉบับเก่าและฉบับใหม่ไม่สู้จะงามนัก แต่ก็ให้สีสันได้ถึงขนาด และจิตรกรที่มีสัญชาติเป็นชาวญี่ปุ่นได้แสดงให้ประจักษ์ว่า จิตรศิลป์นั้นได้รับการยกย่องและศึกษากันมาแล้วเป็นอย่างดีในชมพูทวีปเท่าๆ กับทวีปยุโรปเหมือนกัน...” (จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, 2524, 13)

บันทึกนี้กล่าวถึงถึงการสร้างโรงสวดในศาสนาคริสต์ในลพบุรี มีการเขียนจิตรกรรมฝาผนังโดยใช้ช่างชาวญี่ปุ่น ซึ่งคงเป็นกลุ่มชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและบางคนที่เป็นช่างฝีมือก็รับงานจิตรกรรมฝาผนังอันแสดงว่ากลุ่มที่อพยพเข้ามานี้ก็มีช่างฝีมือเช่นกัน อย่างไรก็ตาม งานจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวมิได้หลงเหลืออยู่แล้วในปัจจุบัน

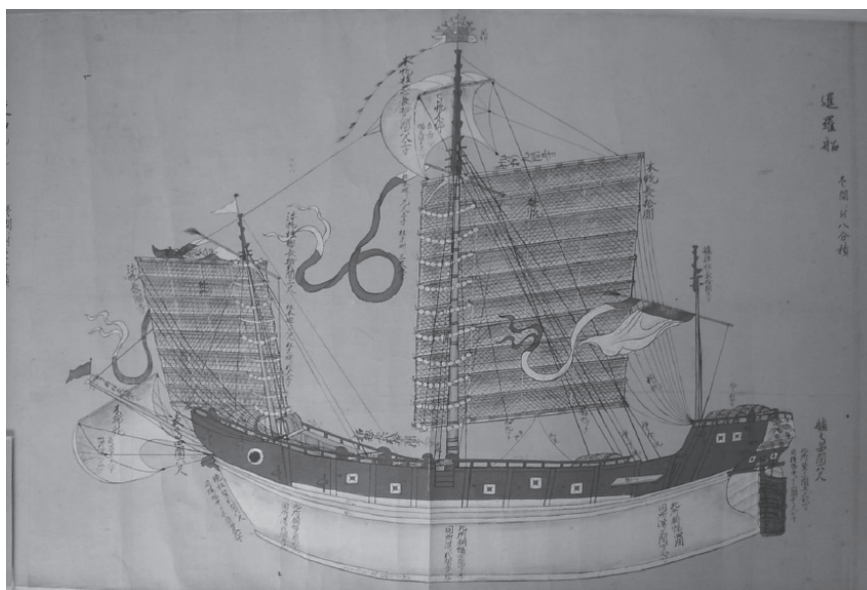
ส่วนศิลปวัตถุที่แสดงความสัมพันธ์ทางศิลปะระหว่างกันซึ่งพบในประเทศญี่ปุ่นได้แก่ ภาพพิมพ์ไม้รูปชาวสยาม ซึ่งอาจบันทึกไว้เมื่อประมาณ พ.ศ. 2187-2190 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยังมีการค้าระหว่างกันและเกิดชุมชนญี่ปุ่นในอยุธยาและรูปเรือสยามที่เขียนไว้ลงในแผ่นผ้าไหม ที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดเมื่องนางาซากิ นอกจากนี้ยังพบภาพแกะประเภทไหสีหู และเครื่องปั้นดินเผาจากไทย ซึ่งนำผลิตจากศรีสัชชนาลัยและแหล่งเตาแม่น้ำน้อยกระจายอยู่ในบริเวณปราสาทขุขุริและตามวัดสำคัญๆ ในโอกินาวา (ปิยดา ชลวร, 2554, 26-27)

ภาพที่ 1 โถลายคราม ศิลปะญี่ปุ่น พบที่พระนครศรีอยุธยา ภาพที่ 2 กระปุกลายคราม ศิลปะญี่ปุ่น พบที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี พุทธศตวรรษที่ 22-23 (อมรา ศรีสุชาติ, 2554, 205) ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 22 (อมรา ศรีสุชาติ, 2554, 206)

ภาพที่ 3 ภาพพิมพ์ รูปชาวสยาม คือคนนุ่งผ้ายาวกรอมเท้าและไว้ผมมวย มีอักษรภาษาญี่ปุ่นแปลว่า “คนสยาม” เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดนางาซากิ พุทธศตวรรษที่ 22 (อมรา ศรีสุชาติ, 2554, 200)

ภาพที่ 4 ภาพเรือสยาม ในพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์ Matsura นางาซากิ พุทธศตวรรษที่ 22
(ภาพจาก https://www.researchgate.net/figure/247159281_fig2_Figure-2-Siam-ship-from-the-Japanese-scroll-painting-Tosen-no-Zu-depicted-probably)

รูปเรือสยามนี้มีลักษณะคล้ายกับเรือสำเภาจีน แต่ในรายละเอียด เช่น เสาเรือซึ่งมีจำนวนน้อยกว่า รวมทั้งการประดับประดาต่างๆ เช่น การติดธงแดงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเรือที่มาจากกรุงศรีอยุธยา จึงกล่าวได้ว่า ทั้งสยามและญี่ปุ่นต่างมีการบันทึกเรื่องราวระหว่างกันไว้ อีกทั้งมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายศิลปวัตถุ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมบางอย่างดังที่กล่าวแต่ต้น ส่วนสินค้านำเข้าจากญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นถือกันว่าเป็นของดี ของแปลก เป็นสิ่งของสำคัญ ที่พระราชทานให้กับแขกบ้านแขกเมือง โดยมีทั้งที่ทรงสั่งทำ เช่น หีบไม้ทาน้ำมันชักเงาเสื้อคลุมสำหรับสวมในห้องนอน โถเงิน ดาบ ขนมหกแบบญี่ปุ่น ดังนั้น ความเป็น “ญี่ปุ่น” ในกองอาสาหลากภาษาที่มีในจิตรกรรมฝาผนังและกฎหมายสมัยอยุธยา นั้น จึงอาจมีความหมายของการสะสมของดีของแปลกไว้ด้วยก็เป็นได้ดังที่มักมีผู้คนแปลกๆ เช่น “เตี้ย ค่อม เทย” ที่มีตัวตนจริงในราชสำนักเพราะระบุในกฎหมายเทียบบาลในตอนพระไอยการตำแหน่งนายพลเรือนว่าบุคคลเหล่านี้มีหน้าที่หามวอ ตีนคลัง ตักน้ำ เป็นต้น (กฎหมายตราสามดวง, 2521, 109)

นอกจากนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระแสงดาบฟันปลา ในหมวดพระแสงศาสตราวุธของเครื่องราชูปโภค เป็นพระแสงดาบแบบญี่ปุ่น ด้ามเป็นทองคำ และที่เรียกขานกันตั้งนั้นเพราะคมของพระแสงดาบแลดูเหมือนฟันปลา (กรมศิลปากร, 2530, 22-23) ของแปลกหรือ “ของนอก” เช่นนี้ จึงเป็นที่ยืนยันถึงความนิยมสิ่งของเครื่องใช้บางประเภทของญี่ปุ่นได้ในฐานะเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์

จิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม พระนครศรีอยุธยา (คัดลอกลงบนสมุดข่อย)

โดยเนื้อหาคือกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ซึ่งเป็นกระบวนพยุหยาตราพระภิกษุ ต้นฉบับเดิมนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพโปรดให้ขุนประสิทธิ์จิตรกรรม (อยู่ ทรงพันธ์) จำลองหรือคัดลอกไว้ เมื่อ พ.ศ.2461 จากสมุดภาพฉบับอยุธยาพิพิธภัณฑสถานซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เมื่อครั้ง

ดำรงตำแหน่งหลวงอนุรักษ์เบศร์ผู้รักษากรุงเก่า ได้ให้พันเที่ยงกับช่างแซ ผู้เป็นช่างเขียนคัดจำลองภาพจิตรกรรมฝาผนังจากพระอุโบสถวัดยมมาลงสมุดไว้เมื่อ พ.ศ.2440 วัดยม เดิมชื่อวัดยมไทย ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นวัดธรรมนิยมนิคมในปัจจุบันตั้งเยื้องกับสถานีรถไฟพระนครศรีอยุธยา โดยเล่าสืบมาเป็นประวัติของวัดว่า สร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยขุนนางชั้นผู้ใหญ่ท่านหนึ่งและสมเด็จพระนารายณ์ได้เสด็จมายังวัดแห่งนี้ ในบานแพนกของสมุดภาพพระบรมพุทธรูปพระกฐินฉบับที่คัดลอกมานี้ กล่าวว่า

“รูปภาพในสมุดเล่มนี้ เปนรั้วพระบรมพุทธรูปพระกฐินบวรกรุงศรีอยุธยา มหาเสวกโท พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) อุปราชมณฑลกรุงเก่า แลเลขานุการโบราณคดีสโมสร แต่ครั้งยังเป็นหลวงอนุรักษ์เบศร์ ผู้รักษากรุงเก่า ได้ให้พันเที่ยง กำนันตำบลหอรบไชยช่างเขียน กับนายแซช่างเขียน คัดลอกจำลองจากลายเขียนที่ผนังอุโบสถวัดยมอยู่เหนือสถานีรถไฟอยุธยา ซึ่งเป็นวัดหลวงสร้าง เมื่อปีระกาตรีศกจุลศักราช 1043 พ.ศ.2224 ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่หลังคาอุโบสถชำรุดผ่นรั้วถูกรูปภาพลบเลือนเสียมาก ยิ่งเหลือที่ติดอยู่เป็นหย่อม เท่าที่จำลองไว้ในสมุดนี้ ได้คัดลอกจำลองเท่าขนาดและบายสืออย่างของเดิมไว้แต่เมื่อพระพุทธรูปศักราช 2440 ปีระกาพศจุลศักราช 1259 รัตนโกสินทร์ศก 116 เปนปีที่ 30 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทร มหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (กรมศิลปากร, 2544, หน้าบานแพนก)

อีกไม่ช้านักหลังการคัดลอก ภาพในพระอุโบสถวัดยมก็ได้ลบเลือนไปหมดสิ้นเนื่องจากเครื่องบนหรือโครงหลังคาชำรุดทรุดโทรม น้ำฝนชะจนภาพลบเลือน อีกทั้งความเก่าแก่ของจิตรกรรมฝาผนังซึ่งไม่ได้รับการซ่อมแซมมาเป็นเวลานาน ดังนั้นภาพที่คัดลอกมานี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยา ภาพที่ได้คัดลอกลงในสมุดนี้เป็นภาพทหารญี่ปุ่น 18 นาย ศีรษะโล้น ถืออาวุธได้แก่จ้าวเอาพาดไหล่ เหน็บดาบที่เอว สวมเสื้อขาวขลิบแดง 8 นาย สวมเสื้อเขียวขลิบแดง 8 สองนายถือธง สังเกตว่า ดูจะเป็นธงประเทศญี่ปุ่นซึ่งไม่ได้ลงสี เนื่องจากธงแบบที่ใช้ในกระบวนเสด็จแบบโบราณมักเป็นธงริ้ว อาจเป็นสิ่งที่ผู้คัดลอกเพิ่มเติมลงไปเพื่อให้ทราบว่าเป็นกองอาสาญี่ปุ่นก็เป็นได้

การมีกองอาสาของชาวต่างชาติในราชการนั้น มีข้อสังเกตว่า เป็นไปตามอุดมคติแบบโบราณที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของผู้คนหลากหลาย “ภาษา” ซึ่งหมายถึงผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ หากแต่ในแง่การเมืองแล้ว การมีกองอาสาต่างชาติซึ่งเปรียบเสมือนทหารรักษาพระองค์ย่อมหมายถึงการคานอำนาจขุนนางไทยที่อาจแย่งชิงหรือส้องสมผู้คน หรือเป็นกองกำลังให้กับเจ้านายบางพระองค์เพื่อการโค่นล้มแย่งชิงราชสมบัติก็เป็นได้ ดังเช่นที่ปรากฏในกรณีของออกญาเสนาภิมุข

จิตรกรรมฝาผนังที่วัดยมนั้นมีการกำหนดอายุที่แน่นอนว่าควรวาดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเป็นสมัยการสร้างวัด สำหรับภาพเขียนภายในวัดนั้นได้ทำหน้าที่ทั้งเป็นการบันทึกเหตุการณ์หรือเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมพุทธรูปทางสถลมารคในการถวายผ้าพระกฐิน ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์อาจทรงเคยเสด็จมาเพื่อถวายผ้าพระกฐินก็เป็นได้ อีกทั้ง การเสด็จออกนอกพระราชวังโดยจัดเป็นกระบวนเสด็จเช่นนี้ย่อมเป็นการใหญ่ เป็นเกียรติยศที่สำแดงให้อาณาประชาราษฎร์ได้แลเห็นและเข้าเฝ้าตามรายทาง (โดยงดการจ้องมององค์พระมหากษัตริย์) การวาดจิตรกรรมฝาผนังในลักษณะนี้จึงเป็นการเฉลิมพระเกียรติไปพร้อมกับการบันทึกเหตุการณ์นั้นด้วย ซึ่งการวาดจิตรกรรมโดยใช้เนื้อหาเช่นนี้ไม่เป็นไปตามแบบแผนธรรมเนียมที่มักกระทำกันอยู่ในการวาดจิตรกรรมฝาผนังในพุทธสถานซึ่งมักวาดเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนามากกว่าประเด็นอื่น

อย่างไรก็ดี มีข้อควรคำนึงว่า ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาได้ก่อความวุ่นวายขึ้นจนถูกปราบปราม สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสั่งให้เผาหมู่บ้านญี่ปุ่นในปี พ.ศ.2173 แต่ในปลายรัชกาลกลับ

โปรดให้ฟื้นฟูความสัมพันธ์กันอีกครั้งแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาหมู่บ้านญี่ปุ่นได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในอีกสองปีต่อมา และผู้คนที่นั่นยังคงค้าขายกับสำเภาชาติอื่นๆ ต่อไป (อมรา ศรีสุชาติ, 2554, 46) ส่วนการค้ากับญี่ปุ่นในช่วงที่ญี่ปุ่นปิดประเทศนั้นกระทำผ่านพ่อค้าคนกลางคือจีนและฮอลันดา แต่ต่อมาก็ได้ทำผ่านจีนเพียงชาติเดียว กองอาสาญี่ปุ่นที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังจึงอาจเป็นภาพผู้คนที่หลงเหลือมาจากการเผาหมู่บ้านญี่ปุ่นในครั้งนั้น

ทางการญี่ปุ่นห้ามชาวญี่ปุ่นออกนอกประเทศในปี พ.ศ.2179 และห้ามคนญี่ปุ่นที่อยู่ภายนอกกลับเข้ามาอย่างเด็ดขาดในปี พ.ศ.2182 ชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาจึงถูกตัดขาดจากประเทศของตน ต่อมาหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กองอาสาชาติต่างๆ คงเลิกไปเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองในกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ยังมีเรือจากสยามออกไปยังญี่ปุ่นที่นางาซากิ ตามบันทึกของทางญี่ปุ่นจนถึง พ.ศ.2299 ก่อนการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาเพียง 11 ปี

ภาพที่ 5 รูปกองอาสาญี่ปุ่นในจิตรกรรมฝาผนังวัดยม (คัดลอกลงในสมุดไทย) แสดงให้เห็นการแต่งกายและอาวุธประจำกาย (กรมศิลปากร, 2544)

จิตรกรรมฝาผนังที่วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา

ในจิตรกรรมฝาผนังแหล่งต่อมาที่นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ให้ความเห็นว่า น่าจะเกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังที่วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา โดย น. ณ ปากน้ำ หรือ ประยูร อุลุชาฎะ เห็นว่า พระอุโบสถอาจเก่าถึงปลายสมัยอยุธยาได้ เนื่องจากฐานโค้งหรือเรียกว่าแอ่นท้องสำเภาซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏเสมอในอาคารก่ออิฐถือปูนโดยเฉพาะศาสนสถานและพระราชวังสมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ (น. ณ ปากน้ำ, 2525, 122-124)

ส่วนจิตรกรรมภายในนั้น สันนิษฐานได้เป็นสามประเด็น ได้แก่ 1.อาจเป็นของเลียนแบบเค้าโครงภาพเขียนสมัยอยุธยาที่วัดยม 2.ลอกจิตรกรรมวัดยมมาทั้งหมด และ 3.ของเดิมมีภาพเขียนสมัยอยุธยาอยู่แล้วแต่ชำรุดเพราะ

น้ำฝนและด้วยความเก่าแก่ของวิหาร จึงต้องเปลี่ยนเครื่องบนหรือโครงหลังคาซึ่งโบราณนั้นมักใช้คำปะปนกันว่า สร้าง ซึ่งมีความหมายถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ (มีจารึกว่า “ทรง”) เมื่อมีร่องรอยของภาพเขียนเดิมอยู่เมื่อซ่อมจึงให้ช่างเขียนใหม่แต่ปรับเปลี่ยนไปตามสมัย น. ณ ปากน้ำสันนิษฐานว่า บางภาพคล้ายจิตรกรรมที่วัดยม ในช่วงเวลาที่บูรณะวัดประดู่ทรงธรรมตามจารึกคือ พ.ศ.2405 นั้น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดยมน่าจะยังพอหลงเหลือ ให้เลียนแบบได้มากอยู่ โดยพิจารณาจากการคัดลอกเมื่อ พ.ศ.2440 ซึ่งยังคงคัดลอกมาได้หลายส่วน

ผนังด้านข้างของวิหารวัดประดู่ทรงธรรมแสดงขบวนทัพกษัตริย์ทั้งหลายที่ไปรอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ คล้ายการจัดกระบวนพยุหยาตราที่วัดยมอยู่ไม่น้อย สภาพปัจจุบันลบเลือนไปมาก สำหรับการบันทึกเรื่องราวและจิตรกรรมของวัดประดู่ทรงธรรมได้มีการตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ.2525 ซึ่งสภาพในหนังสือนั้นจิตรกรรมฝาผนังยังคงชัดเจนมากกว่าที่ปรากฏในปัจจุบันที่ไม่ได้รับการบูรณะมาเป็นเวลานาน จึงลบเลือนไปมากแล้ว

ภาพกระบวนเสด็จหรือพยุหยาตราที่วัดประดู่ทรงธรรมนี้หากเป็นการวาดตามแบบอย่าง จากวัดยม ก็ควรปรากฏภาพต่างภาษา หรือภาพชาวต่างชาติอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งอาจเป็นกองอาสาต่างชาติที่รับราชการในราชสำนักไทย ซึ่งสภาพปัจจุบันก็พอจะมองเห็นได้บ้าง อย่างไรก็ตาม ด้วยสภาพที่หลุร่อนทำให้แทบไม่เหลือภาพซึ่งอาจสันนิษฐานว่าเป็นภาพชาวญี่ปุ่นได้ชัดเจนนักที่พบเป็นเพียงการสันนิษฐานว่าควรจะเป็นญี่ปุ่นได้เท่านั้น โดยสังเกตจากการแต่งกายซึ่งอาจคล้ายคลึงกับจีน แต่แลดูเหมือนการแต่งกายของชาวมุโหมากกว่าการแต่งกายแบบชาวจีนทั่วไปเมื่อสังเกตทรงผมซึ่งชาวญี่ปุ่นมักโกนกลางศีรษะ และไว้ด้านข้างให้ยาว เสือที่สวมกัมกรั้งให้แขนยกขึ้น กางเกงบางขณะอาจแนบขาเพื่อความคล่องตัว ที่สำคัญคือเห็นบอวูรไว้ที่ผ้าคาดเอว แลดูแตกต่างจากชาวจีนที่มักไม่ปรากฏภาพการเหน็บบอวูร

ภาพที่ 6 ภาพจากหนังสือวัดประดู่ทรงธรรม สำนักพิมพ์เมืองโบราณ พ.ศ.2525

ภาพที่ 7-8 การแต่งกายของซามูไรในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภาพจาก www.nytime.com

พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

พระที่นั่งแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2338 อยู่ในพื้นที่พระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้า ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อแรกสร้างคงมีวัตถุประสงค์เป็นท้องพระโรงสำหรับพระราชวังบวร แต่ต่อมาใช้เป็นหอพระ ปัจจุบันประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์ (จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์, 2557, 7)

จากข้อมูลของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วิเคราะห์ว่า ส่วนรองรับหลังคา หรือเชิงชายของพระที่นั่งแห่งนี้ อาจได้รับแรงบันดาลใจจากอาคารแบบญี่ปุ่นซึ่งมีลักษณะการรองรับหลังคาที่แตกต่างไปจากระบบรองรับหลังคาของไทยที่จะไม่ถึงและไม่เห็นชายยื่นออกมา ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของอาคารแห่งนี้ และเป็นลักษณะที่เป็นไปได้ว่ามีลักษณะนี้ตั้งแต่เมื่อแรกสร้างหรือไม่เช่นนั้นก็คร่าวปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีการเปลี่ยนไม้โครงหลังคา ซึ่งเป็นไปได้ทั้งการทำแบบของเดิมและการทำขึ้นใหม่ อีกทั้งการบูรณะใหญ่ซึ่งมีบันทึกกว่าเป็นการใช้ช่างวังหน้ามิได้ใช้ช่างวังหลวงในการบูรณะในคราวนั้น นอกจากนี้กลุ่มช่างวังหน้านั้นได้ชื่อว่าฝีมือดีกว่ามากกว่าช่างวังหลวง จึงอาจกล่าวว่าเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะ

ภาพที่ 9 เชิงชายอาคารแบบญี่ปุ่น

(ภาพโดย TANAKA Juuyoh (田中十洋) <https://get.pxhere.com>)

ภาพที่ 10 ส่วนเชิงชายเครื่องบน พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ (ภาพโดย วราภรณ์ วิษณุรัฐ)

ภาพ “ยี่ปุ่น” ในภาพต่างภาษา ศาลาราย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ได้บูรณปฏิสังขรณ์มาตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 และบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นที่ทราบกันดีว่าได้มีการนำความรู้หลากหลายแขนงมาเป็นเนื้อหาในการสร้างและกลายเป็นศิลปะประดับประดาวัดที่มีคุณค่าในการเผยแพร่ความรู้มากกว่าจะมีหน้าที่ทางศาสนาแต่เพียงประการเดียวหรือเป็นแหล่งที่เรียนจากพระสงฆ์เพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยก่อน ความคิดของการเผยแพร่ความรู้ในวัดนี้ พบว่าได้เกิดแนวความคิดการเผยแพร่ความรู้สู่คนทั่วไปมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะที่วัดพระเชตุพนฯ นี้มีรูปฤๅษีดัดตนและจารึกตำรายาที่สร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แต่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 วัดพระเชตุพนก็ชำรุดทรุดโทรมมากจึงทรงบูรณะใหญ่ และกลายมาเป็นแหล่งตำราโดยเฉพาะวิชาความรู้ต่างๆ และความรู้เกี่ยวกับชนชาติต่างๆ ปรากฏในโคลงด้นบรรยายภาพต่างภาษาซึ่งเคยประดับอยู่ในศาลาราย และมีภาพชาวต่างภาษาในวิหารทิศ

(ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscripbe_ _detail.php?id=3341) ซึ่งปัจจุบันลบเลือน คำว่า ภาพสิบสองภาษานั้นมีความหมายถึงชนชาติต่างๆ โดยมีภาพและโคลงด้นอธิบายถึงชาวญี่ปุ่นว่า

ภาพที่ 11 ภาพชาวญี่ปุ่นที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

(ภาพจาก<http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=cher-aim&date=21-06-2009&group=1&gblog=2>)

“เพศภาพพึงรักยิ่ง	หยุดชม
รูปญี่ปุ่นปางยืน	อย่างไว้
สองแหยมหยุดหยุดม	เปี่ยม
เครื่องแต่งสรรเสื่อใช้	ต่างสี
อยู่เกาะญี่ปุ่นเว้ง	วงเขา
เขาย่อมเป็นช่างดี	แปดด้าน
โดยต่ำแต่งดาวเงา	งามปลาบ
สบสิ่งสินคำป่าน	ปิ่นโต

(กรมขุนเดโชดิศร)

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, 2517)

อย่างไรก็ดี ภาพญี่ปุ่น (ญี่ปุ่น) ที่วัดพระเชตุพนฯ นี้ แลดูเหมือนจิวหรือจินมากกว่าให้ความรู้สึกว่าเป็นชาวญี่ปุ่น อีกทั้งแลดูไม่ตรงกับที่บรรยายไว้ในโคลงสั้น แต่เหตุที่มีโคลงประกอบภาพจึงระบุว่าเป็นญี่ปุ่น และภาพชาวจินก็แลดูคล้ายคลึงกันจนแทบแยกไม่ได้ว่าญี่ปุ่นแตกต่างจากจินอย่างไร คงเนื่องมาจากการบูรณะอย่างวัดหลวงซึ่งจะต้องทำการให้อยิ่งใหญ่งดงาม และโดยเฉพาะภาพวาดซึ่งเป็นศิลปกรรมจึงอาจเน้นความงดงามมากกว่าวาดให้ตรงกับความจริงและในช่วงเวลานั้น คือราว พ.ศ.2342-2389 การค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่นเหลือเพียงข้อสันนิษฐานว่าได้มีการนำไม้ฝางจำนวนมากถึงราว 190 ตัน ระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวซึ่งอาจเป็นไม้ฝางจากสยามซึ่งเป็นผู้ส่งออก

ไม่ฝางรายใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยไม่ปรากฏว่ามีความสัมพันธ์ทางการทูตหรือการค้าต่อกันที่แน่ชัดนัก อาจส่งผลให้ผู้วาดไม่ทราบว่าชาวญีปุ่นซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กันนั้นมีลักษณะการแต่งกายอย่างไรด้วยเหตุที่ไม่มีชาวญีปุ่นเดินทางเข้ามา แต่ด้วยข้อมูลในโคลงต้นนั้นบรรยายลักษณะ และทำให้ทราบว่าชาวญีปุ่นนั้นอาศัยในเกาะ ไร่ ผสมเปี่ยมสองข้าง สวมแพรพรรณหลากสีและมีสินค้าออกเป็นงานช่างต่างๆ และ “ปิ่นโต” ซึ่งอาจหมายถึงภาชนะใส่อาหารแบบที่เรียกว่าเบนโตะก็เป็นได้

ภาพสันนิษฐานชาวญีปุ่นที่วัดบางขุนเทียนนอก ธนบุรี

วัดบางขุนเทียนนอก สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นสมัยอยุธยาตอนปลาย ประมาณ พ.ศ.2246 เดิมชื่อวัดยมโลก (ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, 2525, 138) ตั้งอยู่ที่เขตจอมทอง กรุงเทพฯ

ปรากฏภาพชาวต่างชาติที่บานหน้าต่างในพระอุโบสถและมีรูปที่สันนิษฐานว่าเป็นชาวญีปุ่นเช่นกัน โดยภาณุพงศ์ ชงเชื้อ ศึกษาภาพจิตรกรรมสิบสองภาษาที่วัดบางขุนเทียนนอก ซึ่งได้ศึกษาตามโคลงภาพต่างภาษาซึ่งจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้ข้อสรุปว่ามีภาพ ที่ควรสันนิษฐานว่าจะเป็นภาพชาวญีปุ่น เป็นภาพบุรุษสวมเสื้อคลุมยาวไปถึงข้อมือ คาดหน้าอกด้วยผ้าคาดทับแบบเฉียง และถือดาบซามูไร ซึ่งตรงกับโคลงอธิบายภาพต่างภาษา และตรงกับลักษณะ การแต่งกายของชายชาวญีปุ่นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งอาจได้รับแรงบันดาลใจจากภาพคนต่างภาษาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แต่มีความแตกต่างไปพอสมควร เนื่องจากคงจะเป็นฝีมือช่างชาวบ้านที่วาดตามแบบช่างหลวง และอาจวาดไปโดยจินตนาการใกล้เคียงสิ่งที่ตนรู้จักคุ้นเคยมากกว่าให้ตรงกับความเป็นจริง (ภาณุพงศ์ ชงเชื้อ, 2549 ,74)

ภาพที่ 12 ภาพชายชาวญีปุ่น (คนขวา)

ภาพโดย วราภรณ์ วิษณุรัฐ

บทวิเคราะห์และสรุป

ความเป็นญี่ปุ่นที่ปรากฏในศิลปะไทยโบราณ ซึ่งรวมถึงศิลปวัตถุ ข้าวของเครื่องใช้ การเขียนรูปบุคคล หรือรูปแบบบางอย่างของสถาปัตยกรรม ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ที่มีต่อกันผ่านสถานการณ์ต่างๆ ทั้งทางการเมืองและการค้า

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เกิดชุมชนญี่ปุ่นขึ้นในกรุงศรีอยุธยา ผู้คนที่เข้ามาคงมีหลากหลายได้แก่พวกพ่อค้า ซึ่งมีบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างรัฐ กลุ่มคนครึ่งชาติหรือพวกเข้ารีตที่ไม่อาจอยู่ในประเทศญี่ปุ่นต่อไปได้ พวกโรนิน หรือชาмуไรไร้สังกัดที่ต่อมาน่าจะได้กลายเป็นกองอาสาญี่ปุ่น ในกรมอาสาญี่ปุ่น รับราชการในราชสำนัก อยุธยาซึ่งปรากฏรูปของพวกเขานในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม สมัยสมเด็จพระนารายณ์ การมีอยู่ของกองอาสาต่างชาติ เหล่านี้มักเป็นไปเพื่อเกียรติยศของความเป็นพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของไทยโบราณ ว่าจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์ของผู้คนหลากหลาย ว่าเป็นไปเพื่อการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ กองอาสาญี่ปุ่นเองก็เคยมีบทบาททางการเมืองของไทย จิตรกรรมจึงเป็นสิ่งยืนยันการมีตัวตนอันสำคัญของกองอาสาญี่ปุ่นที่ปรากฏ ในพระราชพิธีอันสำคัญนี้ อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวญี่ปุ่นคงสักระยะอยู่แต่ในวังของตนมากกว่าสมาคม กับคนชาติอื่น แต่อาจมีบ้างกับกลุ่มพ่อค้าด้วยกัน เช่น ชาวดัทช์หรือแม้กับคนพื้นเมืองเท่าที่พบหลักฐานในปัจจุบันจึงไม่พบว่า มีการส่งผ่านรูปแบบศิลปะ ในลักษณะอื่นสู่สังคมกรุงศรีอยุธยามากนัก ต่างจากที่ไทยได้รับรูปแบบศิลปะจีน

แม้จะมีการส่งผ่านรูปแบบศิลปะไม่มากนัก แต่การบันทึกเรื่องราวของกันและกันก็ได้สะท้อนออกมาได้แก่ รูปชาวสยามและเรือสยามที่ไปจากกรุงศรีอยุธยาที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุด และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอันเป็นเมืองท่าโบราณที่เรือจากกรุงศรีอยุธยาได้ไปค้าขายที่นั่น

ภาพที่นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะประเมินว่าอาจเกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม ได้แก่ ภาพกระบวนทัพ หรืออาจเป็นกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคที่วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา แม้มีจารึกเขียนไว้ว่า พระวิหารนี้สร้างเมื่อ พ.ศ.2405 แต่ความหมายของคำว่า “สร้าง” ตามความหมายโบราณนั้นมีความหมายรวมถึงการบูรณะใหญ่ด้วย เช่นการสร้างวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่จริงคือการบูรณะใหม่ทั้งวัดภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในนั้นก็มีลักษณะโครงสร้างใกล้เคียงกับภาพที่วัดยม ที่โครงภาพเดิมอาจเลียนแบบกันแต่คงมีซ่อมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ตามจารึก ที่วัดแห่งนี้ปรากฏภาพกองอาสาชาติต่างๆ อยู่บ้างเนื่องจากกลบเลือนไปมากแล้ว มีภาพที่อาจประเมินได้ว่าจะเป็นกองอาสาญี่ปุ่น ตามแบบที่จารึกในโคลงภาพต่างภาษาที่วัดพระเชตุพนฯ คือชาวญี่ปุ่นไว้ผมเปียมุ่นสองข้าง และเมื่อเทียบกับภาพชาмуไรในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน ย่อมสะท้อนว่า ลักษณะอุดมคติของความเป็นพระมหากษัตริย์ของชนชาติต่างๆ ยังคงมีอยู่

ส่วนในสถาปัตยกรรมของหลวง ปรากฏที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร หากพิเคราะห์ว่า ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เป็นช่วงฟื้นฟูบ้านเมืองและเร่งสร้างอาคารสถานที่ ช่างวังหน้านั้นเป็นกลุ่มผู้มีฝีมือสูง มีความสร้างสรรค์และมักสร้างให้แปลกให้งามตามบรรยากาศบ้านเมืองที่กำลังเร่งฟื้นฟู และเป็นที่ยอมรับกันว่า อาจมีฝีมือสูงกว่าและมีความสร้างสรรค์กว่ากลุ่มช่างวังหลวง (จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์, 2557, 7)

ส่วนภาพ “ญี่ปุ่น” ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และภาพชายชาวญี่ปุ่นวัดบางขุนเทียนนอกอาจเกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์สองประการ ได้แก่ การประดับประดาอาคารสถานที่ด้วยคติที่แปลกออกไปประการหนึ่ง อีกทั้งการมุ่งให้ความรู้แก่ผู้คน อันสอดคล้องกับบรรยากาศของยุคสมัยโดยเฉพาะช่วงรัชกาลที่ 3 ที่สังคมไทยเริ่มปรับตัวเพื่อเรียนรู้โลกภายนอกและสนใจความรู้ที่มาจากภายนอกประเทศด้วยเหตุผลทางการเมืองและการค้า อีกทั้งมีการขยายโอกาสการเรียนรู้ และการศึกษากว้างขวางขึ้นกว่าแต่ก่อน เช่น โปรดให้มีอาลักษณ์ผู้หญิงในราชสำนัก

สำหรับจารึกัมภีร์ศาสนา (จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามวรวิหาร, 2545) และเรียกได้ว่า มีการเผยแพร่ความรู้หลากหลายในแบบไทยให้แพร่ไปในวงกว้าง ดังนั้นเมื่อสังคมมีบรรยากาศเปิดกว้างเช่นนั้น ความรู้อันหลากหลายจึงสำคัญและจำเป็นต่อสังคมมากยิ่งขึ้นเพื่อการรับมือกับสถานการณ์และปัจจัยภายนอกที่แผ่เข้ามาในสังคมสยาม โดยเฉพาะการเรียนรู้โลกภายนอกผ่านสื่อประเภทต่างๆ ทั้งภาพและคำบรรยาย เนื่องจากผู้รู้หนังสือยังจำกัดอยู่มาก ภาพจึงเป็นการแสดงออกที่ทำให้เข้าใจได้ง่าย (วราภรณ์ วิษณุรัฐ, 2558, 179-202) แม้ว่าอาจไม่ตรงกับความเป็นจริงด้วยข้อจำกัดต่างๆ การแสดงออกถึงเรื่องราวของคนต่างภาษาโดยเฉพาะญี่ปุ่นจึงเป็นภาพสะท้อนถึงความกระหายใคร่รู้และการปรับตัวเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เป็นบรรยากาศทางสังคมสยามเวลานั้น

จึงสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ที่มีมายาวนานระหว่างไทยและญี่ปุ่นอาจศึกษาได้ผ่านศิลปะรูปแบบต่างๆ ทั้งที่พบในไทยและญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นข้าวของเครื่องใช้ จิตรกรรมฝาผนัง ภาพพิมพ์ และลักษณะบางประการในสถาปัตยกรรม ซึ่งได้สร้างขึ้นเพราะความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน นอกจากบันทึกถึงความสัมพันธ์แล้ว ศิลปกรรมที่มีเรื่องราวของ “ญี่ปุ่น” เหล่านั้นยังได้สะท้อนสถานะของสังคมไทยเองถึงการเรียนรู้โลกภายนอก และทัศนะที่มีต่อประเทศต่างๆ ที่สยามมีสัมพันธ์ด้วยในสถานการณ์ที่สังคมต้องเปิดรับและทำความรู้จักผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายในโลก อีกทั้งหากมีการค้นพบหลักฐานทางศิลปกรรมหรืออื่นๆ เพิ่มเติมยิ่งขึ้นในอนาคต ก็จะสามารถเพิ่มมุมมองในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ญี่ปุ่นและมุมมองที่ไทยมีต่อโลกได้หลากหลายยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

เอกสาร

- กฎหมายตราสามดวง. (2521). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร. (2545). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์.(2557). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จินตาสหกิจ, หลวง.(ละม้าย ธนะศรี) (ผู้แปล) (2506). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น. แปลจากภาษาอังกฤษของเซอร์เออนส ซาเตา. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาศักดาภิเดชวรฤทธิ์ (แปลก นิลกุล). วัดโสมนัสวิหาร.*
- จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. “จิตรกรรมไทยในสายตาของคนต่างภาษา”. *โลกศิลปะ*. 1,1 กรกฎาคม-กันยายน 2524. 10-19.
- ชาลวิทย์ เกษตรศิริ. บรรณาธิการ.(2550).*ข้อมูลและคำทับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ปิยดา ชลวร. “รวิภว นางาซากิ : ตามรอยความสัมพันธ์ ไทย-ญี่ปุ่น ค.ศ.1400-1720” *ศิลปวัฒนธรรม*. เมษายน. 2554.24-33.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2517). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณณสิริ) เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 23 เมษายน 2517.
- พจิตะ เรือโอะ. (2554). “ความสัมพันธ์ของสองประเทศ ไทย-ญี่ปุ่น”.*งานช่างศิลปกรรมและสุนทรียภาพไทย-ญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ภาณุพงศ์ ชงเชื้อ.(2549) “ภาพสิบสองภาษาที่บานหน้าต่างอุโบสถวัดบางขุนเทียนนอก” สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วรารักษ์ วิษณุรัฐ. (2558).*สังคมการเมืองไทยกับกระบวนการสร้างสรรค์จิตรกรรมฝาผนัง (พ.ศ.2325-2394).* ดุษฎีนิพนธ์ สาขาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สันติ เล็กสุขุม. (2548). *จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- อิชิอิ โยเนะโอะ และ โยชิโกะ ทิชิตารุ. (2542). *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

รูปภาพ

- กระบวนพยุหยาตราพระภิกษุ สมัยสมเด็จพระนารายณ์*.(2544). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (ภาพที่ 5)
- น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ). (2525).*วัดประดู่ทรงธรรม*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. (ภาพที่ 6)
- วรารักษ์ วิษณุรัฐ (ภาพที่ 10 ,12)
- อมรา ศรีสุชาติ. (2554). “ความสัมพันธ์ทางการค้าและวัฒนธรรมไทย-ญี่ปุ่น” (41-61). *งานช่างศิลปกรรมและสุนทรียภาพไทยญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (ภาพที่ 1,2,3)
- https://www.researchgate.net/figure/247159281_fig2_Figure-2-Siam-ship-from-the-Japanese-scroll-painting-Tosen-no-Zu-depicted-probably) สืบค้นเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2560 (ภาพที่ 4)
- www.nytime.com สืบค้นเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2560 (ภาพที่ 7, 8)
- <http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=cher-aim&date=21-06-2009&group=1&gblog=2> สืบค้นเมื่อ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2560 (ภาพที่ 11) TANAKA Juuyoh (田中十洋)